

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті висвітлено проблему соціально-педагогічної адаптації дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах інклюзивного навчання. Також розглянуто аспекти інклюзивної освіти, яка набуває все більш широких масштабів, з'ясовано особливості роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Висвітлено головні проблеми, які супроводжують життя дітей в умовах інклюзивного навчання. Розглянуто сутність та особливості інклюзивної освіти. Здійснено теоретичний аналіз понять "інклюзія", "інклюзивне навчання", "інклюзивна освіта", охарактеризовано соціально-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими потребами до інклюзивного освітнього простору. Досліджено напрями та форми роботи в умовах інклюзивного навчання для задоволення потреб дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Здійснено теоретичний аналіз особливостей адаптації дітей з обмеженими можливостями здоров'я до інклюзивного освітнього середовища та охарактеризовано соціально-педагогічні умови успішної соціально-педагогічної адаптації. Зазначено, що створення інклюзивного освітнього середовища передбачає розроблення освітніх програм, що потребують спеціального матеріально-технічного забезпечення. Вивчено проблеми організації навчання й виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я, їх соціально-педагогічної адаптації, розвитку та інтеграції їх у суспільство. Доведено, що високий рівень адаптації дитини забезпечують виховання її у повній сім'ї, у якій немає конфліктних ситуацій; належний рівень освіти батька й матері, правильні методи виховання у сім'ї; позитивне ставлення до дітей вихователя групи; позитивне ставлення до дітей, вихователів, сприятливий статус дитини у групі, задоволеність спілкуванням із дорослими; адекватне усвідомлення свого становища в групі однолітків, а низький рівень адаптації проявляється в негативному ставленні до дитячого садка, переважанні негативного настрою, відсутності інтересу до занять, небажанні самотійно працювати.

Ключові слова: діти з обмеженими можливостями здоров'я, адаптація, соціальна адаптація, інклюзивне навчання, інклюзивна освіта, педагогічна підтримка.

Провідні принципи державної політики в галузі освіти визначаються гуманістичним підходом, пріоритетом загальнолюдських цінностей, життя й здоров'я людини, вільним розвитком кожної особистості, що зафіксовано в Законі "Про освіту". Це підтверджує правомірність звернення сучасної педагогічної науки на особистісно-орієнтоване навчання й загалом гуманізацію освіти. Гуманістичний характер освіти багато в чому визначається уявленнями про людську індивідуальність, тому проблема індивідуалізації навчання була й залишається однією з фундаментальних як у вітчизняній, так і в зарубіжній педагогіці.

У сучасній школі індивідуалізація навчання здійснюється задля надання допомоги у становленні особистості, виявлення всіх її невикористаних ресурсів, зміцнення становища в соціумі. Це особливо значимо для дітей з обмеженими можливостями здоров'я, які навчаються в школі надомного навчання. Контингент учнів школи надомного навчання складають діти-інваліди, які мають збережений інтелект. Кількість таких дітей стає дедалі більшою з кожним роком.

В рамках наявних нормативів навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я зі збереженим інтелектом у загальноосвітніх установах організувати досить складно, адже для них не створені умови, адекватні особливостям їх розвитку; не розроблена особлива технологія навчання; не організована соціально-психологічна підтримка на кожному етапі їх утворення. Очевидно, що найбільш значні труднощі викликає у такої категорії учнів проблема їх соціальної адаптації, інтеграції в соціум, адже наявність захворювання здійснює специфічний вплив на психічний розвиток дітей, знижує їх конкурентоспроможність і ускладнює процес соціальної адаптації, тому в школі надомного навчання необхідно передбачити розроблення технології навчання, що має адаптивно-корекційну спрямованість і вирішальну проблему соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями здоров'я. У зв'язку з цим необхідний пошук нового підходу до організації навчання й виховання таких дітей, який давав би змогу створювати в процесі навчання оптимальні умови для розвитку й саморозвитку потенційних можливостей дитини-інваліда.

Таким чином, стає актуальною проблема організації навчання й виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я, їх соціально-педагогічної адаптації, розвитку та інтеграції їх у суспільство. Різні аспекти проблеми соціально-педагогічної адаптації дітей з обмеженими можливостями здоров'я розглядалися багатьма вченими, такими як Л. Божович, Л. Венгер, Н. Гуткіна, В. Давидов, О. Проскура. Проблема інклюзивної освіти була означена у працях психологів Л. Виготського, О. Запорожця, В. Котирло, Г. Цукерман, А. Керн, Л. Аксенової, Л. Шипіциної [8].

Мета статті полягає в розгляді соціально-педагогічної адаптації дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах інклюзивного навчання.

Соціальна адаптація – це процес пристосування індивіда (групи) до соціального середовища, що передбачає взаємодію і поступове узгодження очікувань обох сторін. Соціальна адаптація має на меті забезпечення

стійкості, традиційності, повторюваності соціального досвіду, а також його змін на основі інноваційного збагачення. Соціальна адаптація передбачає набуття індивідом суб'єктності для самостійного здійснення соціальних дій і функцій з оптимальними психофізіологічними витратами.

Інклюзивне навчання передбачає “включення” дитини з обмеженими можливостями здоров'я у суспільство здорових однолітків як рівного, але з урахуванням його особистих потреб у організації життєвого простору. Діяльність під час адаптації дитини необхідно вести в декількох напрямках.

Перш за все слід здійснювати адаптацію в умовах школи за допомогою реалізації спеціальних програм (“Доступне середовище”, “Безбар'єрне середовище”, “Особлива дитина”). Тут на перший план висувається створення спеціальної матеріально-технічної бази для забезпечення комфортного доступу дитини з обмеженими можливостями здоров'я до освіти. Одним із правил адаптованого освітнього середовища є критерій її доступності для дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Виховні навчальні заклади, забезпечуючи співпрацю таких дітей, повинні враховувати як загальнопедагогічні, так і спеціальні вимоги до оснащення та забезпечення особистісного простору для дитини з обмеженими можливостями здоров'я. Особливо це стосується технічного оснащення всіх видів життя дитини, а саме здійснення побутових потреб, формування соціальної компетентності, соціальної активності дитини.

Наступний напрям – це робота із сім'єю. Сім'я вводить дитину в суспільство, надає їй перші навички самообслуговування, освоєння різних форм комунікацій, задоволення потреб здоров'я у суспільствах, тому важливим є проєкт організації консультативної підтримки сімей, а також обов'язкове включення батьків в освітнє-реабілітаційне середовище навчання та виховання як умови реальної взаємодії.

Третій напрям інклюзивної освіти з передбачає психолого-педагогічний супровід соціалізації дитини в умовах шкільної спільноти.

Основне навантаження й відповідальність за результати адаптації лягають на педагогів початкової школи. Чи не доцільно намагатися змінити поведінку гіперактивної дитини, вселяючи йому норми й правила поведінки? З такими дітьми необхідно працювати в цьому напрямі шляхом залучення дитини в групові види діяльності з однокласниками, доручаючи їй нескладні завдання. Для створення сприятливих умов для включення дитини з обмеженими можливостями здоров'я в соціальний простір необхідна перш за все робота з колективом, у якому він знаходиться.

Термін “адаптація” (від лат. “adaptatio” – “пристосування”) широко застосовується як теоретичне поняття в різних наукових галузях. Вживання поняття “адаптація” як звання, пристосування індивіда до умов життя й діяльності почало упродовжуватися в педагогічний лексикон слідом за розробленням поняття “соціальна адаптація” [6, с. 431].

Зауважимо, що високий рівень адаптації дитини забезпечують виховання її у повній сім'ї, у якій немає конфліктних ситуацій; належний рівень освіти батька й матері, правильні методи виховання у сім'ї; позитивне ставлення до дітей вихователя групи; позитивне ставлення до дітей, вихователів, сприятливий статус дитини у групі, задоволеність спілкуванням із дорослими; адекватне усвідомлення свого становища в групі однолітків.

Низький рівень адаптації проявляється в негативному ставленні до дитячого садка, переважанні негативного настрою, відсутності інтересу до занять, небажанні самостійно працювати. Це засвідчують факти дезадаптації дитини, а саме прояви психогенного формування особистості, що зумовлений особливостями її об'єктивного й суб'єктивного статусу в дошкільному навчальному закладі та сім'ї, що може спричинити порушення навчальної діяльності в майбутньому [4, с. 26].

Відомо, що загалом процес адаптації дітей до навчання є досить складним. Це пояснюється тим, що дитячий вік має такі характеристики:

- дуже високий темп розвитку, зокрема соціального, вдосконалення всіх систем організму;
- нерозривний зв'язок між фізичним, нервово-психічним і соціальним розвитком дитини за випереджаючого розвитку першого;
- провідна роль дорослого як важливого чинника оптимізації адаптивного процесу.

Адаптивні можливості дитини-інваліда послаблюються такими обставинами:

- 1) характер (порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, психічні й загальні захворювання);
- 2) психофізіологічні особливості (темперамент, характер пам'яті тощо);
- 3) недолік фізичного здоров'я (діти з обмеженими можливостями здоров'я страждають захворюваннями, не пов'язаними безпосередньо з їх інвалідністю, частіше умовно здорових дітей і частіше, ніж діти, які страждають хронічними захворюваннями; для них характерне соматичне ослаблення);
- 4) брак психологічних можливостей для спілкування (умови виховання в закритому закладі або замкнутому світі сім'ї, навчання на дому, насторожене ставлення однолітків, невміння педагога знайти підхід до учня, нерозуміння його проблем, незнання його можливостей, гіперопіка з боку дорослих формують особистість, психологічно й соціально інфантильну, комунікативно безпорадну);
- 5) брак матеріальних засобів для задоволення специфічних потреб дітей з обмеженими можливостями здоров'я (засоби пересування, слухові апарати, спеціальні пристосування тощо), а також наявність архітектурних і психологічних бар'єрів суспільства, які значною мірою обмежують можливості дитини-інваліда до соціального пристосування;

6) обмеженість можливостей дітей брати участь у діяльності, що відповідає їхньому віку (ігрова, навчальна, трудова, комунікативна), яка позбавляє дитину бази соціальної адаптації (як наслідок, батьки й суспільство прагнуть уберегти таку дитину від участі в складних життєвих ситуаціях, що не сприяє формуванню та зміцненню адаптаційного механізму і гальмує розвиток особистості дитини);

7) різноманітні психологічні порушення й розлади, обмеження мобільності й незалежності, порушення здатності займатися звичайною для свого віку діяльністю безпосередньо, що ускладнюють соціальну адаптацію дітей-інвалідів та інтеграцію їх у суспільство;

8) перебування дитини в незнайомому середовищі, що пригнічує звичайну активність дітей, що пов'язано з недостатньою поінформованістю про нове середовище.

Для того щоби процес адаптації пройшов швидше та успішніше, потрібно дотримуватися таких правил:

- використовувати під час спілкування чіткі та зрозумілі позитивні формулювання (без частки “не”);
- використовувати методи заохочення;
- обов'язково підкреслювати реальні позитивні якості, сильні сторони особистості; вислуховувати проблему, заявлену дитиною, не перебиваючи її власними коментарями;
- вчити дітей позитивному (“все буде добре” тощо);
- вчити більш гнучкого реагування на життєві ситуації, вмінню брати на себе відповідальність;
- виховувати відповідальність до будь-якої справи.

Необхідною умовою організації успішного навчання й виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я в освітніх закладах загального типу є створення адаптивного середовища, що дає змогу забезпечити їх особистісну самореалізацію в освітньому закладі.

Назвемо необхідні заходи педагогів для успішної адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Отже, вчителю, педагогу-психологу, соціальному педагогу необхідно вживати таких заходів:

- актуалізувати знання про особливості дітей;
- вивчити анамнестичні відомості про дитину (медична індивідуальна карта розвитку);
- ознайомитися з поданими документами (виписка із засідання МСК, рекомендації по супроводу);
- поговорити з батьками (законними представниками) про особливості дитини, вивчити її соціальне оточення.

Фахівцям у період адаптації необхідно організувати особливий освітній простір для дітей з особливими освітніми потребами таким чином:

– сприяти створенню сприятливого емоційно-психологічного клімату в школі й класі, забезпечувати проживання вікової кризи й кризи, обумовленої різкими змінами педагогічних умов, без стресів і негативних явищ;

– навчати встановлення певних норм взаємовідносин дітей з іншими учасниками навчального процесу, зокрема з учителями, формувати згуртований класний колектив (корекційно-розвиваючі заняття, спільні заходи);

– здійснювати індивідуальний підхід до навчання, регулювати навантаження з огляду на індивідуальні особливості першокласників з ОВП;

– проводити роботу з батьками (лекторії, консультації, круглі столи, батьківські клуби).

Практично будь-який психолог, вчитель скаже, що адаптація – це складний період, і не тільки для дитини, але й для вчителів, батьків. Проблем багато, і вони не обмежуються рамками навчального процесу, але пов'язані з організацією життя в школі загалом. Хоча кожна школа – це складний і своєрідний “організм”, багато труднощів, які переживають учні в цей період адаптації, схожі. Отже, ними є такі складнощі:

- емоційна незрілість дітей, що веде до слабкого підтримання контактів;
- розгальмування психічних процесів, підвищена збудливість, що веде до того, що імпульсивна поведінка найчастіше перетворюється на ланцюжок реакцій (крик, бійки, сварки, бурхливі образи тощо) і неадекватних способів виходу з конфліктів;
- такі адаптивні механізми у хлопців, що не мають достатньо розвинених інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей для самостійного й продуктивного усунення недоліків.

Особливості здійснення інклюзії тісно пов'язані з етичними нормами, переважаючими в соціумі, що обумовлює реалізацію людини з обмеженими можливостями здоров'я в цьому соціумі. Саме етичні норми визначають соціальні права людини з обмеженими можливостями здоров'я (право на життя, свободу, незалежність, освіту, шанобливе ставлення до людської гідності, участь у соціальному житті тощо), згідно з якими вибудовується відповідна освітня система, створюються умови для ефективного включення в соціальне життя.

Інклюзивна освіта – це освіта, здатна забезпечувати адекватне навчання, виховання, соціалізацію як дітей з особливостями розвитку, так і їх звичайних однолітків, максимальне розкриття потенційних можливостей особистості кожної дитини. Вона передбачає створення громадського інклюзивного середовища, що включає будь-яку дитину та її сім'ю в повноцінне життя соціуму на рівних правах з іншими.

Метою інклюзії є уникнення соціальної сегрегації, яка стосується не тільки інвалідності та інших типів психофізичної обмеженості людини, але й її відмінностей у соціальному класі, культурі, расі, національності, релігії тощо [6].

З одного боку, ідеологія інклюзії сформувалася в результаті усвідомлення цінності людського різноманіття та відмінностей між людьми. З іншого боку, на визначення змісту поняття інклюзії справив істотний вплив використаний під час його характеристики категоріальний апарат, який отримав найменування “соціальна модель інклюзії”, на відміну від колишнього підходу, позначеного як “індивідуальна модель”. Інклюзія, спрямована на задоволення потреби кожного у освіті, сприяє розкриттю потенціалу незалежно від можливих обмежень, пов’язаних з фізичним здоров’ям.

Інклюзивна освіта (“inclusif” – “включає в себе”, “include” – “роблю висновок”, “включаю”, “залучаю”) передбачає модернізацію системи освіти, в основі якої лежить розуміння того, що люди з обмеженими можливостями здоров’я можуть і мають бути залучені в активну діяльність у соціумі.

Інклюзивна освіта – це процес спільного виховання й навчання дітей з особливими потребами і дітей, які не мають таких обмежень, в ході якого вони можуть досягати найкращого і більш повного прогресу в соціальному розвитку.

На думку Н. Борисової та А. Прушинського, такий підхід дає змогу розглядати корекцію і компенсацію порушень розвитку як найважливішу умову найбільш адекватного та ефективного входження дітей з особливими потребами в соціум [3].

Політика інклюзії декларує необхідність зміни соціуму й соціальних інститутів, що забезпечують залучення будь-якої іншої людини (іншої раси, віросповідання, культури, людини з обмеженими можливостями здоров’я) в соціум. При цьому передбачається така зміна інститутів, яка б сприяла здійсненню потреб кожного члена суспільства (включаючи осіб з особливостями розвитку), забезпеченню рівності їхніх прав.

Як зазначає О. Броварська, “Декларація ООН про права розумово відсталих є першим нормативно-правовим документом щодо визнання осіб з порушеннями психофізичного розвитку суспільно повноцінною в соціальному сенсі меншиною, яка потребує соціального та правового захисту” [1, с. 28–29].

Суб’єкт-суб’єктний підхід дає змогу вивчати дитину з обмеженими можливостями здоров’я як активного соціального суб’єкта, здатного на самовизначення, самореалізацію і самоствердження в різних сферах життєдіяльності; відстежити хід її розвитку і самозміни в процесі засвоєння й відтворення культури.

У деяких регіональних управліннях освіти недостатньо здійснюється розвиток інклюзії в школах, адже наявні такі прогалини:

- відсутній управлінський механізм переведення системи освіти від приватних досягнень до функціонуючої системи інклюзивної освіти;
- недостатньо опрацьований фінансовий механізм оплати праці педагогів і фахівців, що працюють із дітьми з обмеженими можливостями здоров’я.

В системі психолого-педагогічного, соціального й медичного супроводу є проблеми, а саме слабка взаємодія наявних елементів супроводу дітей з обмеженими можливостями здоров’я, необхідність їх інтеграції в єдину керовану систему й забезпечення її необхідними ресурсами, зокрема кадровими. Основне завдання педагога під час інклюзії полягає у здійсненні супроводу й підтримки.

Наступним принципом інклюзії є модернізація самої системи освіти. Вона передбачає заміну застарілих та адаптивно “закритих” форм організації навчання новими, за яких школа або ВНЗ бере на себе відповідальність за інтеграцію особи з особливими освітніми потребами в колектив. Ю. Волчелюк наголошує на тому, що “інклюзивна освіта вимагає подальшої модернізації вищої педагогічної освіти та системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що передбачає забезпечення спеціальної підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів для роботи зі студентами з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору; забезпечення спеціальної підготовки консультантів з питань навчання та розвитку осіб з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору; запровадження системної організаційно-методичної, консультативно роз’яснювальної роботи серед керівників навчальних закладів, громадськості, батьків щодо забезпечення права людей з обмеженими фізичними можливостями на освіту” [2, с. 48–51].

Висновки. Отже, весь процес інклюзивного навчання й виховання дитини з обмеженими можливостями здоров’я має бути спрямований на те, щоб забезпечити її соціальну адаптацію та інтеграцію в суспільство, зробити інтеграцію максимально успішною і благополучною, адже рівень і характер взаємодії особистості та суспільства визначаються ступенем її соціальної адаптації та соціалізації.

Використана література:

1. Броварська О. Філософські аспекти інклюзивної освіти. *Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації: 2013 рік* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький : ХІСТ Університету “Україна”, 2013. С. 27–30.
2. Волчелюк Ю. Організація навчання для студентів з обмеженими фізичними можливостями в інклюзивному освітньому просторі. *Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації: 2013 рік* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький : ХІСТ Університету “Україна”, С. 48–51.
3. Воловик П. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці. Київ : Радянська школа, 1969. 224 с.
4. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній заклад. *Соціальний педагог*. 2009. № 5. С. 26–35.
5. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2013. 456 с.

6. Полторак В., Тараненко І., Красовська О. Маркетингові дослідження : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2014. 342 с.
7. Томчук С. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : збірник наукових праць. Київ : Університет "Україна", 2004. С. 339–442.

References:

1. Brovarska O. (2013) Sotsialno-pedahohichna robota v zakladakh osvity inkliuzyvnoi orientatsii [Socio-pedagogical work in inclusive education institutions]. Khmelnytskyi: KhIST Universytetu "Ukraina". 27–30 s. [in Ukrainian].
2. Volcheliuk Yu. (2013) Sotsialno-pedahohichna robota v zakladakh osvity inkliuzyvnoi orientatsii [Socio-pedagogical work in inclusive education institutions]. Khmelnytskyi: KhIST Universytetu "Ukraina", 48–51 s. [in Ukrainian].
3. Volovyk P. (1969) Radianska shkola [Soviet school]. K. : 224 s. [in Ukrainian].
4. Illiashenko T. (2009) Sotsialnyi pedahoh [Social pedagogue]. № 5. – S. 26–35. [in Ukrainian].
5. Ponimanska T. (2013) Doshkilna pedahohika : navchalnyi posibnyk [Preschool pedagogy: a textbook]. Akademydav. Kyiv : 456 s. [in Ukrainian].
6. Poltorak V., Taranenko I., Krasovska O. (2014) Marketynhovi doslidzhennia [Marketing research]. "Tsentri uchbovoi literatury", Kyiv : 342 s. [in Ukrainian].
7. Tomchuk S. (2004) Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy [Current problems of education and upbringing of people with special needs]. Universytet "Ukraina". Kyiv : 339–442 s. [in Ukrainian].

Pidvalna Yu. V. Social-pedagogical adaptation of children with interconnection of health in inclusive education

The article highlights the problem of socio-pedagogical adaptation of children with disabilities in inclusive education. Aspects of inclusive education, which is becoming more widespread, are also considered, and the peculiarities of working with children with disabilities are clarified. The main problems that accompany children's lives in the conditions of inclusive education are highlighted. The essence and features of inclusive education are considered. Theoretical analysis of the concept of "inclusion", "inclusive education", "inclusive education", and characterized the socio-pedagogical conditions of social adaptation of children with special needs to an inclusive educational space. Areas and forms of work in the conditions of inclusive education to meet the needs of a child with disabilities have been studied. Theoretical analysis of the peculiarities of adaptation of children with disabilities to an inclusive educational environment is carried out and the socio-pedagogical conditions of successful socio-pedagogical adaptation are characterized. It is noted that the creation of an inclusive educational environment involves the development of educational programs that require special logistics. The problems of organization of education and upbringing of children with disabilities, their socio-pedagogical adaptation, development and integration into society have been studied. It is analyzed that a high level of adaptation of the child is provided by: raising him in a full family, in which there are no conflict situations; proper level of education of father and mother; correct methods of upbringing in the family; positive attitude to the children of the group educator; positive attitude to children, educators, favorable status of the child in the group, satisfaction with communication with adults; adequate awareness of their position in the group of peers, and a low level of adaptation is manifested in a negative attitude towards kindergarten, the predominance of negative mood, lack of interest in classes, unwillingness to work independently.

Key words: children with disabilities, adaptation, social adaptation, inclusive education, inclusive education, pedagogical support.